

Մարինե ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՄԱՆԸՆԿԱԸՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԶԱՐԴԱՆԿԱԸՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՅԱԽՈՒՄ 1639-1700 թթ.

Հայկական ձեռագրային մշակույթի կարևորագույն և ուշագրավ դրսևորումներից են մանրանկարչությունն ու զարդանկարչությունը: Վերջիններս սկզբնավորվել են հայոց գրերի գյուտի ստեղծումից (405) հետո և արտացոլվել ձեռագիր մատյաններում: Առաջինը ներառում է գրչագիր մատյաններում արված գծանկարները, գունանկարներն ու գրքերի ձևավորումը՝ անվանաթերթեր, խորաններ, լուսանցազարդեր, սրբապատկերներ, պատմողական թեմատիկ տեսարաններ և այլն, երկրորդը՝ անվանաթերթերի վրա, խորաններում, լուսանցքներում, տերունական և սյուժետային մանրանկարների մանրամասներում, զարդաշրջանակների վրա արված զարդանկարները: Վերջիններս պատկերազարդվել են գուաշով, ջրաներկով, սոսնձաներկերով, ոսկով, երբեմն՝ արծաթով և այլն:

Հայկական մանրանկարչությունն ու զարդանկարչությունն աչքի են ընկնում ոճերի և դպրոցների բազմազանությամբ: Ամենից շատ պատկերազարդվել են Ավետարանները, ապա՝ Աստվածաշունչները և ծիսական-կրոնական մյուս ժողովածու-մատյանները (Մաշտոց Ձեռագ, Շարակնոց և այլն):

Դեռևս միջնադարում¹ Արցախում նկարազարդված ձեռագրերը կարելի է բաժանել երկու խմբի. առաջինի մեջ դասակարգվում են այն ձեռագրերը, որոնց բնորոշ են հայկական արվեստին ներհատուկ գծեր: Այս խմբի մանրանկարները բնութագրվում են հետևյալ ձևով. խորաններն ու անվանաթերթերն ունեն կոթողային ամուր կառուցվածք՝ հստակ նկարված զարդերի դեկորատիվ բնույթով: Հասկապես սպավորիչ են մարդկանց կերպարները, որոնցում նկարիչը կարողանում է հաղորդել հուզական լիցք և լավատեսական տրամադրություն²: Նկարների գունային կառուցվածքը դրսևորված է պարզ և մատչելի ձևով: Երկրորդ խմբի ձեռագրերն ունեն միառժամանակ մանրանկարներ: Վերջիններս հայ մանրանկարչության մյուս դպրոցների աշխատանքներից առանձնանում են պատկերագրական տարբերակների իրենց յուրահատկություններով և թեմատիկայի ընտրությամբ:

¹ Տարբեր դարաշրջաններում բազմաթիվ հայ գրչօջախներ և մանրանկարչական կենտրոններ ստեղծվել են Հայաստանում և հայկական գաղթօջախներում (Ղրիմ,Բոսալիա, Նոր Զուղա, Կ.Պոլիս, Կաֆա և այլուր): Արցախում մանրանկարչական արվեստը հայտնի է եղել դեռևս վաղ անցյալում, իսկ բուն վերելքն սկսվել է 13-րդ դարից: Արցախում գործել են մի շարք գրչակենտրոններ,որոնցից մի քանիսն իրենց գործունեությունը ծավալեցին նաև նոր շրջանում: Գրչակենտրոնները սերտ կապի մեջ էին գտնվում Հայաստանի մյուս շրջանների (նաև՝ հայկական գաղթավայրերի) հետ: Մանրամասն տե՛ս Հակոբյան Հ., Արցախի միջնադարյան արվեստը, Եր., 1991:Армянская миниатюра, Ер., 2007, стр. 51, 59: Ղազարյան Մ., Հայ կերպարվեստը XVII-XVIII դդ, Եր., 1974:

²Armenian miniatures of the 13th and 14th centuries, Er., 1984, p.37.

Արցախում ստեղծված ձեռագիր գրքերն իրենց զարդամտոխիվներով նման են պատմական Հայաստանի մյուս նահանգներում՝ Սյունիքում, Գուգարքում, Այրարատում, Վասպուրականում պատրաստված մատյաններին:

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում մանրանկարչության և զարդանկարչության մեծարժեք նմուշներ ենք հանդիպում ծաղկողների՝ Գրիգոր քահանայի, Ղազար սարկավազի (Քարահատ գյուղում, 1655³, 1691⁴), Ավետիս քահանայի (Պապաջան կամ Պապճան գյուղում, 1659⁵), Մովսես երեցի, Տեր Բարսեղի (Օար գավառում, 1653-1654⁶, 1684⁷), Գրիգոր երեցի (Գանձասարում, 1657⁸), Գայանեի (Ավետարանոցում, 1660⁹), Գրիգորի (Զարեքա վանքում, 1665¹⁰), Նիկողայոսի (Գետաշենում, 1667¹¹), Գրիգոր երեցի (Գանձակում, 1667¹²), Հովհաննեսի, Բարսեղ քահանայի, Ղազար Սարկավազի (Հարցհանգիստ կամ Հերցանկիս գյուղում, 1669¹³, 1683¹⁴) և ուրիշների ստեղծագործություններում:

1639-1700 թթ. Արցախի մանրանկարչական արվեստի թեմատիկան զանազան էր. ուշագրավ էին պուժետային մանրանկարներն ու սրբերի դիմանկարները: Իրենց հետաքրքրությամբ առանձնանում են «Ավետում», «Ծնունդ», «Մկրտություն», «12 առաքյալներ», «Խաչելություն», «Վերջին դատաստան», «Ավետարանիչ», «Անվանաթերթ Մատթեոսի», «Մարիամ Աստվածածին», «Խորան¹⁵», «Կիսախորան», «Լուսանցազարդ», «Հիսուս Քրիստոս», «Խորհրդավոր ընթրիք» և այլ մանրանկարներ¹⁶:

Արցախի մանրանկարչական արվեստին առնչվող կարևոր նյութեր են պահվում Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրական հարուստ հավաքածուներում: Մատենադարանի հետևյալ թվահամարների՝ 223 (Մուլթանեցիք,

³ Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարան (այսուհետև՝ ՄՄ), ձեռ. N 3196:

⁴ Նույն տեղում, ձեռ. N 10660:

⁵ Նույն տեղում, ձեռ. N 3542:

⁶ Նույն տեղում, ձեռ. N 3647:

⁷ Նույն տեղում, ձեռ. N 2067:

⁸ Ն. արքեպս. Պողարեան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Հակոբեանց, հ. VII, Երուսաղեմ, 1974, էջ 366:

⁹ Ոսկեան Հ., Արցախի վանքերը, Վիեննա, 1953, էջ 32:

¹⁰ ՄՄ, N 986:

¹¹ Եզանյան Օ., Էջմիածին, 1971, N 9, էջ 54:

¹² ՄՄ, ձեռ. N 6771:

¹³ Նույն տեղում, ձեռ. N 10966:

¹⁴ Նույն տեղում, ձեռ. N 3994:

¹⁵ Խորան են կոչվում գլխավորապես ավետարանների սկզբներում նկարված սյունազարդ դրվագները, որոնք ծառայում են իբրև համեմատության տախտակներ՝ ավետարանների նույնաբովանդակ գլուխների համար: Ավետարաններում ուշագրավ են պատկերազարդված կանոնական խորանները: Խորան է անվանվում նաև քրիստոնեական տաճարի այն մասը, ուր տեղադրվում է պատարագի Ավագ սեղանը, որտեղից էլ՝ Ավագ խորան:

¹⁶ Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Յուզակ հայերեն ձեռագրաց մասնաւոր անձանց (խմբագրութեամբ Օնիկ Եզանյանի), Բանբեր Մատենադարանի, 1980, թ. 13:

1647թ.), 337 (Պապաջան, 1662 թ.), 968 (Սուլթանեցիք, 1678 թ.), 986 (Չարեքա վանք, 1665թ.), 1032 (Գյուլիստան, 1692թ.) ներքո գտնվող ձեռագրերն ունեն կիսախորաններ, բազմաթիվ լուսանցազարդեր: Իր զարդանախշային մոտիվներով այժի է ընկնում N 2067 (Օար, 1684 թ.) ձեռագիրը, որում առկա են «Կիսախորան»¹⁷, «Ճակատազարդ»¹⁸ մանրանկարները: Ձեռագիրը լուսանցազարդ է՝ կարմիր, կապույտ, կանաչ, դեղին, վարդագույն, դարչնագույն բուսական նախշերով. այն զարդագիր է:

Զարդարանքի հարստությամբ, ստեղծագործական մեծ երևակայությամբ ու բովանդակալից զարդամոտիվներով են կերտված Ավետարանոցի «Մաշտոց Ձեռագր»-ը¹⁹ (1641 թ.), Քարահատի «Ավետարան» -ը²⁰ (1655 թ.), Համտիվնա գյուղի (Գանձակում) «Ավետարան»-ը²¹ (1671թ.), Պապճան գյուղի (Վերին Զագամ) «Կարմիր Ավետարան»-ը²² (1659թ.), Դաստավորի (նաև՝ Դաստիփիւր) «Մաշտոց»-ը²³ (1673-1674 թթ.), Մոս գյուղի (Օար գավառում) «Ավետարան»-ը²⁴ (1653-1654 թթ.): Առաջինում հետաքրքիր և ավանդական ներշնչանքով են պատկերված «Կիսախորան»²⁵, «Ճակատազարդ»²⁶, «Լուսանցազարդ»²⁷, «Տաճար»²⁸, երկրորդում՝ «Տերունական», «Ավետարանիչ», «Կիսախորան», երրորդում և չորրորդում՝ «Ավետարանիչ», «Կիսախորան», հինգերորդում՝ «Հիսուս Քրիստոս», «Կիսախորան», վեցերորդում՝ «Ավետարանիչ», «Կիսախորան», մանրանկարները: Ձեռագրերը լուսանցազարդ են:

Հարկ է նշել, որ հայկական ձեռագրերում կատարված բուսական զարդամոտիվներից յուրաքանչյուրն ունի իր խորհուրդը, որոնց մասին լայն պատկերացում է տալիս Ա. Մնացականյանը: Օր.՝ «կենաց ծառը» զարդարվեստում երևան է եկել ամենաբազմազան ձևերով, հատկանշականն այդ ծառերի համար խիստ ոճավորված և ընդհանրացված մոտիվներն են, որտեղ պահպանված են լինում բույսի ամենազվիավոր օրգանները: Դրանցից հատկապես ընդգծված են լինում հատիկի (սերմի), ծաղկի և վարսանդապտղային օրգանների գաղափարապատկերները²⁹: Ծառի խորհուրդը պտղաբերությունն է: Ա. Մնացականյանը, ինքնատիպ վերլուծելով ծաղկի խորհուրդը, նշում է. «Ծաղիկը, որպես աճման և պտղաբերության երևույթներն ընդհանրացնող հասկացություն, առօրյա կյանքում ևս հսկայական տարածում է գտել: Երբ երիտասարդները հասունացել են ամուսնա-

¹⁷ ՄՄ, ձեռ. N 2067, թ. 12ա:

¹⁸ Նույն տեղում, թ. 201ա, 367ա:

¹⁹ Նույն տեղում, ձեռ. N2404:

²⁰ Նույն տեղում, ձեռ. N3196:

²¹ Նույն տեղում, ձեռ. N 3541: Տե՛ս նաև Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Ա, Եր., 1965, էջ 1037:

²² ՄՄ, ձեռ. 3542:

²³ Նույն տեղում, ձեռ. 3576:

²⁴ Նույն տեղում, ձեռ. N 3647:

²⁵ Նույն տեղում, ձեռ. N2404, թ. 6ա:

²⁶ ՄՄ, N2404, թ. 102բ, 127ա, 159ա:

²⁷ Նույն տեղում, թ. 45ա, 138ա:

²⁸ Նույն տեղում, թ. 201բ:

²⁹ Մանրամասն տե՛ս Մնացականյան Ա., Հայկական զարդարվեստ, Եր., 1955, էջ 2:

նալու համար, նրանց համեմատել են արդեն ծաղկելու պատրաստ բույսերի և ծառերի հետ. առանձին ուշադրության արժանի են, օրինակ, Համբարձման տոներին և հարսանիքների ժամանակ տեղի ունեցող մի շարք արարողությունները»³⁰:

Բերենք մեկ այլ օրինակ. գույգ ծաղիկների մոտիվին կենցաղում համապատասխանում է այն սովորությունը, որի համաձայն՝ հարսանիքի ժամանակ հարսին ու փեսային կոչում են «երկու ծաղիկ» և խմում նրանց աճման ու պտղաբերության կենացը:

Ընդգծենք, որ Արցախի վարպետները մանրանկարներում կիրառում են ավելի պարզ ձևեր՝ խուսափելով բարդ ձևաչափերից: Այս սկզբունքը պահպանվել է նաև գունային ֆոններում. գունաշարն ամփոփում է գորշ գույներ: Հիմնականում մանրանկարներում օգտագործվել էին չորս կամ հինգ գույներ՝ կարմիր, կանաչ, կապույտ, մանուշակագույն, դեղին (ի դեպ, նշենք, որ այդ գույների սկզբունքայնությունը եկել էր միջնադարից): Կերպարների դեկորատիվ-գարդային ձևերը հյուսագարդ լայն շրջանակների հետ միավորված են մեկ ամբողջականությամբ: Զարդանկարներում պահպանվում են հայկական գարդարվեստի ավանդական ձևերն ու եղանակները:

Հրավարող Հակոբյանն Արցախի մանրանկարչության մասին իրավացիորեն նշում է. «Արցախի մանրանկարների ոճը ընդհանուր գծերով կապված է տեղի ազգային արվեստի ավանդույթների հետ: Բազմաթիվ գույզափոփոխումներ կարելի է տանել տվյալ ժամանակաշրջանում ստեղծված որմնանկարների, բարձրաքանդակների, ինչպես նաև եկեղեցիների ու վանքերի դեկորատիվ հարդարանքների միջև»³¹:

Մեծ հետաքրքրություն ունեն ավետարանիչների դիմանկարներն ու հոգևոր թեմատիկայով մանրանկարները: Այս տեսակետից հատկանշական են N 3856 (Քարատակ, 1669 թ.), N 3994 (Հարցհանգիստ կամ Հերցանկիս, 1683թ.) ձեռագրերը, որոնցում աչքի են ընկնում չորս ավետարանիչների դիմանկարները: Նրանց դեմքերն առանձնանում են ներքին ոգեղեն արտահայտչականության խորությամբ: Հետադարձությամբ գունային երանգներով են պատկերված «Խորան» և «Կիսախորան» մանրանկարները: Ձեռագրերի թերթերը պարուրված են տարբեր բովանդակությամբ գարդապատկերներով: Այս տարբերակներից է N 10660 ձեռագիրը (Քարահատ, 1691), որի՝ 1բ, 65բ, 106բ, 183բ էջերում պատկերված է «Ավետարանիչ» մանրանկարը:

Տարբեր իմաստներ խորհրդանշող գարդապատկերներ են պատկերված N 4053 (Օտրա երկիր, 1663 թ.), N 4176 (Վարանդա գավառի Լիզներ գյուղ, 1652թ.) ձեռագրերում՝ «Ավետարան»-ներում:

Հոգևոր թեմատիկայով մանրանկարներ ունեցող ձեռագրերից է N 5636 (Քարահատ, 1676 թ.), որում ուշագրավ են «Եվսեբեոսի եղբորն ուղղված խոսքը»³², «Ղուկասի, Հովհաննեսի», «Մատթեոսի կանոնները»³³, «լուսանցագարդ»³⁴, «Ավե-

³⁰ Մնացականյան Ա., Հայկական գարդարվեստ, էջ 10:

³¹ Հակոբյան Հ., Արցախի մանրանկարչական արվեստը, Եր., 2014, էջ 18:

³² ՄՄ, ձեռ. N 5636, թ. 1բ:

³³ Նույն տեղում, թ. 4ա, 5ա, 6բ, 8ա, 9բ, 10ա, 11բ, 12ա:

տարանիչ»³⁵, «Մբ Մարկոս ավետարանիչ»³⁶, «ռամիկ (գյուղացի)՝ մուրճը ձեռքին, դիմացը՝ թռչուն»³⁷, «Տաճար»³⁸, «Մբ Ղուկաս ավետարանիչ»³⁹, «առաքյալ խաչը ձեռքին»⁴⁰, «Մբ Մարիամ»⁴¹, «Խորան»⁴², «Կիսախորան»⁴³ մանրանկարները: Ձեռագրում՝ գեղեցիկ, գունային տարբեր երանգներով ներկայացվում են մի շարք զարդապատկերներ՝ թռչուն⁴⁴, զարդանախշ⁴⁵, ծաղիկ⁴⁶, մոմակալ⁴⁷, աստղ կամ արև⁴⁸, զարդանախշ՝ մեջն առկա է երկու փոքր սև խաչ, կողքին՝ թռչուն⁴⁹, ծաղկեփունջ⁵⁰, տերևներ⁵¹, ծաղիկ՝ դիմացը թռչուն⁵², կենաց ծառ⁵³, եկեղեցի՝ հենված պատվանդանի վրա⁵⁴, խաչ՝ ներկված կարմիր գույնով՝ պատվանդանի վրա, կողքին՝ թռչուն⁵⁵, ավետարանիչ⁵⁶, զարդանախշ՝ վերնի հատվածում կապույտ ներկված խաչ՝ դիմացը՝ թռչուն⁵⁷, ջրջանաձև ծաղիկ⁵⁸, տաճար⁵⁹, ծաղիկ⁶⁰, ծաղկեփունջ՝ վրան փոքրիկ թռչուն⁶¹ և այլն:

Ավետարանիչ, կիսախորան, լուսանցազարդ մանրանկարների օրինակներ են N 4228 (Գյուլստան, 1681թ.), N 5072 (Շաստախ, 1661 թ.), N 6705 (Ղարամուրատի Հարանց վանք, 1679թ.), N 6746 (Դաստիփիւր, 1671-1673թթ.), N 6771 (Գան-

³⁴ ՄՄ, ձեռ. N 5636, թ. 18բ, 19բ, 20բ, 21ա, 23ա, 24ա, 25բ, 29ա, 38ա, 43ա, 45ա, 54բ և այլն:

³⁵ Նույն տեղում, թ. 16բ, 154բ, 173ա:

³⁶ Նույն տեղում, թ. 101բ:

³⁷ Նույն տեղում, թ. 106բ:

³⁸ Նույն տեղում, թ. 142բ:

³⁹ Նույն տեղում, թ. 159բ:

⁴⁰ Նույն տեղում, թ. 161բ:

⁴¹ Նույն տեղում, թ. 162ա:

⁴² Նույն տեղում, թ. 4բ, 5ա, 6բ, 8ա, 9բ, 10ա:

⁴³ Նույն տեղում, թ. 3ա, 102ա:

⁴⁴ Նույն տեղում, թ. 21ա, 56բ, 67բ, 76ա, 105բ, 111բ, 130բ, 147բ, 165բ, 198բ, 210ա:

⁴⁵ Նույն տեղում, թ. 22բ, 26բ, 29ա, 37ա, 39ա, 39բ, 41ա, 43ա, 45ա, 46բ, 48ա, 49ա, 51ա, 75ա, 88ա, 90ա, 92ա:

⁴⁶ Նույն տեղում, թ. 23ա:

⁴⁷ Նույն տեղում, թ. 31 ա:

⁴⁸ Նույն տեղում, թ. 32ա:

⁴⁹ Նույն տեղում, թ. 35բ:

⁵⁰ Նույն տեղում, թ. 38ա, 121ա, 122ա, 146բ:

⁵¹ Նույն տեղում, թ. 54բ, 74ա:

⁵² Նույն տեղում, թ. 60ա:

⁵³ Նույն տեղում, թ. 71ա, 136ա, 137բ:

⁵⁴ Նույն տեղում, թ. 81ա:

⁵⁵ Նույն տեղում, թ. 93բ:

⁵⁶ Նույն տեղում, թ. 98ա:

⁵⁷ Նույն տեղում, թ. 112բ:

⁵⁸ Նույն տեղում, թ. 116բ:

⁵⁹ Նույն տեղում, թ. 142բ:

⁶⁰ Նույն տեղում, թ. 183 ա, 201ա, 203 ա:

⁶¹ Նույն տեղում, թ. 194բ:

ձակի Գուլյար գյուղ, 1667թ.), N 7687 (Պապճան գյուղ, 1661թ.), N 7980 (Գանձակ, 1639թ.), N 8549 (Պապաջան, 1668 թ.), N 8678 (Չարեքա վանք, 1662,1715 թթ.), N 9448 (Քարահաս, 1665թ.) ձեռագրերը:

Զարդանկարչության ուշագրավ նմուշ են N 7606 (Խզնավար, 1652 թ.), N 8504 (Գանձասար, 1660թ., 1664 թ.) ձեռագրերը, որոնց մանրանկարներն աչքի են ընկնում կիսախորանների կոթողային ինքնատիպ կառուցվածքով, դեկորատիվ նախշերի հստակ գծագրված տարրերով:

Իր բազմաբովանդակ մանրանկարներով աչքի է ընկնում N 7840 (Խանածած⁶², 1693 թ.) ձեռագիրը, որոնցում հատկանշական են՝ «Ավետում»⁶³, «Մուռն»⁶⁴, «Մուռք Երուսաղեմ»⁶⁵, «Խորհրդավոր ընթրիք»⁶⁶, «Խաչելություն»⁶⁷, «Հարություն»⁶⁸, «Հիսուս Քրիստոս»⁶⁹, «Տերունական»⁷⁰, «Երևումն հրեշտակի»⁷¹, «Խորան»⁷², «Ավետարանիչ»⁷³, «Անվանաթերթ»⁷⁴, «լուսանցազարդ»⁷⁵ և այլն: Ձեռագրի զարդանկարչությունը բազմազան է: Հետաքրքիր գունային (կարմիր, կապույտ, նարնջագույն, կանաչ) երանգներ ունեն 19բ, 20ա, 21բ, 22ա, 23բ, 24ա, 25բ, 26ա, 27բ, 28ա էջերում առկա խորաններում պատկերված թռչունների տարբեր տեսակների (սիրամարգ, աղավնի, արծիվ), կենաց ծառի, կենդանիների (ատույծ, կապիկ) զարդամոտիվները: 67բ, 94բ, 105բ, 113բ, 124ա, 131ա, 139բ, 141բ, 143բ, 154բ, 159բ, 206ա և այլ էջերում պատկերված ծաղկազարդերի ծաղկաթերթիկներն իրենց վրա կրում են տերևի գաղափարանշանը՝ կազմելով ավելի բարդ հասկացություն: Այս տեսակետից առանձնապես ուշագրավ են այն ծաղկազարդերը, որոնք միաժամանակ ցույց են տալիս բողբոջների, ճյուղերի, պտուղների, հատիկների և բուսական այլ օրգանների գաղափարաձևերը: Առկա են կենաց ծառ⁷⁶, տերև⁷⁷, սիրամարգ⁷⁸, խաչ⁷⁹, տա-

⁶² Տե՛ս Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Բ, Եր., 1970, էջ 621:

⁶³ ՄՄ, ձեռ. N 7840, թ. 3բ:

⁶⁴ Նույն տեղում, թ. 4ա:

⁶⁵ Նույն տեղում, թ. 9բ:

⁶⁶ Նույն տեղում, թ. 10ա:

⁶⁷ Նույն տեղում, թ. 13բ:

⁶⁸ Նույն տեղում, թ. 14ա:

⁶⁹ Նույն տեղում, թ. 15բ:

⁷⁰ Նույն տեղում, 16ա:

⁷¹ Նույն տեղում, թ. 17բ:

⁷² Նույն տեղում, թ. 19բ, 20ա, 21բ, 22ա, 23բ, 24ա, 25բ, 26ա, 27բ, 28ա:

⁷³ Նույն տեղում, թ. 32բ, 112ա, 113 ա, 117բ, 172բ, 265բ:

⁷⁴ Նույն տեղում, թ. 33ա, 118ա, 119ա, 173ա, 266ա:

⁷⁵ Նույն տեղում, թ. 34բ, 35բ, 36բ, 37բ, 40ա, 41բ, 42բ, 45բ, 47ա, 50ա, 51բ, 53բ, 55ա, 120բ, 121բ և այլն:

⁷⁶ ՄՄ, ձեռ. N 7840, թ. 89ա:

⁷⁷ Նույն տեղում, թ. 90բ, 91ա:

⁷⁸ Նույն տեղում, թ. 91բ, 152բ, 158ա:

⁷⁹ Նույն տեղում, թ. 97ա, 327ա:

ճար⁸⁰, աղավնի⁸¹, զանգակատուն⁸² և այլ զարդամոտիվներ: Հավելենք, որ կենդանակերպի նկարագարդն առկա է եղել դեռևս վաղ միջնադարում⁸³:

Հիսուս Քրիստոսի ծննդյան և կյանքի որոշ դրվագներ են ներկայացված N 8965 (Քարահատ, 1675թ.) ձեռագրի մանրանկարներում՝ «Ավետում», «Մկրտություն»⁸⁴, «Հիսուսին տանջելը և խաչին բարձրացնելու պահը»⁸⁵, «Խաչելություն»⁸⁶ և այլն: Հետաքրքիր գունային ֆոներով պատկերված են «Տերունական», «Ավետարանիչ», «Իգնատիոս վարդապետի», «Գանձասարի Սիմեոն կաթողիկոսի», «Վերջին դատաստան», «Անվանաթերթ Մատթեոսի», «Խորան», «Կիսախորան» մանրանկարները: Ձեռագիրը լուսանցագարդ է՝ բույսերի և կենդանիների բազմաթիվ նկարներով⁸⁷: Նման թեմատիկայով օժտված է ձեռ. N 10743 (Քարահատ, 1662), որում պատկերված են «Հիսուս բազմած զահին»⁸⁸, «Ծնունդ»⁸⁹, «Կիսախորան»⁹⁰, «Ճակատագարդ»⁹¹: Այն լուսանցագարդ է:

N 9043 (Գյուլիստան, 1689 թ.), N 10472 (Գյուլիստան, 1686 թ.), N10863 (Պարտավ, 1671թ.) ձեռագրերը լուսանցագարդ են, իսկ N10882 (Շատախ, 1644 թ.) ձեռագիրը՝ ճակատագարդ⁹²: Նախշերի տեսակներն ունեն վառ արտահայտված ազգային բնույթ:

N 10966 ձեռագրում (Հարցանկիս, 1669թ.) ինքնատիպությամբ առանձնանում են «Մարկոս»⁹³, «Հովհաննես»⁹⁴, «Կիսախորան»⁹⁵, իսկ N 11060 ձեռագրում (Հարցանկիս, 1666թ.)՝ «Խորան»⁹⁶, «Կիսախորան»⁹⁷ մանրանկարները: Զարդանկարներն արտացոլված են լուսանցքներում:

⁸⁰ Նույն տեղում, թ. 155ա, 247ա:

⁸¹ Նույն տեղում, թ. 234ա:

⁸² Նույն տեղում, թ. 239բ:

⁸³ Մանրամասն տե՛ս Հայկական մանրանկարչություն (կենդանագարդեր), Եր., 1996:

⁸⁴ Նույն տեղում, ձեռ. N 8965, թ. 4ա:

⁸⁵ Նույն տեղում, թ. 5ա:

⁸⁶ Նույն տեղում, թ. 9ա:

⁸⁷ Նույն տեղում, թ. 30բ, 31ա, 31բ, բ, 32բ, 34ա, 35ա, 36ա, 36բ, 37բ, 39ա, 40ա, 43ա, 45ա, 46բ, 50ա, 52ա, 53ա, 54բ, 56բ, 58բ, 60ա, 61ա, 65 բ, 67բ, :

⁸⁸ Նույն տեղում, ձեռ. 10743, թ. 3բ:

⁸⁹ Նույն տեղում, թ. 113 բ:

⁹⁰ Նույն տեղում, թ. 4ա, 114ա, 114բ, 173ա:

⁹¹ Նույն տեղում, թ. 12բ, 27ա, 47ա, 100ա, 144բ, 250ա:

⁹² Նույն տեղում, ձեռ. 10882, 2 ա, 142բ:

⁹³ Նույն տեղում, ձեռ. N10966, թ. 76բ:

⁹⁴ Նույն տեղում, թ. 221բ:

⁹⁵ Նույն տեղում, թ. 77ա, 131ա, 222ա:

⁹⁶ ՄՄ, ձեռ. N11060, թ. 1ա, 2բ-3ա, 4բ-5ա, 6բ, 314ա, 315բ, 316բ, 317բ-318ա:

⁹⁷ Նույն տեղում, թ. 10ա, 97ա, 154ա, 243ա:

МИНИАТЮРА И ОРНАМЕНТАЦИЯ В АРЦАХЕ В 1639-1700 ГГ.

___ *Резюме* ______ *М. Арутюнян* ___

Несмотря на трудный исторический период, миниатюрная живопись и украшения живописи продолжали развиваться в Арцахе и в 1639-1700гг. Они в основном создавались в рукописях, которые хранятся в Матенадаране.

Тематика миниатюрного искусства была разнообразной. Среди них были замечательные сюжетные миниатюры и портреты святых: “Благовещение”, “Рождение”, “Крещение”, “12 апостолов”, “Распятие”, “Евангелист”, “Титульная страница Матфея”, “Дева Мария”, “Алтарь”, “Иисус Христос” и т.д.

Формы декоративного искусства были отражены в одежде, домах, инструментах, человеческих телах, книгах, а также в различных исторических и архитектурных памятниках, *могильных* камнях.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հարությունյան Մարինե Գրիգորի - պ.գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ,

E-mail: marina-arutunyan@mail.ru